

פינחס בן אלעזר בספרות הבתר מקראית ובספרות חז"ל

מקור 1: בן סירא, 'שבח אבות עולם'

מכללת הרצוג-גוש עציון
ימי עיון בתנ"ך
קיץ תשס"ט

ואף תהילת אנשי שם ויקר אבותינו אזכירה, איש איש בדורו.
הגדיל ה' לעשות עם אלה, ומראש הודיע גבורתו כמו.
אלה משלו בתבונה בארצם, ואלה עשו גדולות בעמם, ועצה ונבואה על שפתם.
בחכמה שפטו את העם, וילמדום תורת חיים.
מוסרם מלא אמרי בינה, שיר וזמר חקרי לבותם, ותהילות ה' העלו על ספר.
און והון תועפות למו, והשקט ובטח במשכנותם.
בדורותם כבוד נחלו, למרחוק יצא שמעם, וזכרם נשאר לברכה...
ממנו יצא עבד ה' נשוא חן בעיני אלוהים ואדם, ינון שמו לעולם.
כאבות הקדושים הרימו אל, ויתנהו מגור למשנאיו, ואותות ומופתים שם בפיהו...
אתו כמוהו הרים והקדיש אהרן אחיהו, ויבחר בו משבט לוי.
ברית כהונה כרת אתו למשמרת עולם, וילבישו בגדי תפארת.
מעטה כבוד עטרהו, מכנסיים מעיל ואפוד בעבותות זהב.
פינחס בן אלעזר השלישי ביקרו, כי קינא את קנאת אלוהיו.
במרד העם התעורר רוח צדקתו, וישב חמת ה' מישראל.
וה' כרת אתו ברית כהונה עולם, לשרת בקודש ולכפר על עמו.
וכאשר נשבע לדוד בן ישי, לבלתי הסר שבט מיהודה,
כן הנחיל משמרת הכהונה לאהרון ולזרעו לשפוט את העם וללמדו דעת.
למען יישאר כבודם לעולם, ותפארתם לא תסור מזרעם. (בן סירא, פרקים מד - מה, 'שבח אבות עולם')

מקור 2: ספר מקבים:

ויהי ככלותו לדבר, ויגש איש מבני ישראל לעיני כל הניצבים אל הכמה אשר במודעית לזבוח זבח כאשר ציוה המלך. וירא מתתיהו, ויחם לבבו ותבער קנאתו על תורת אלוהיו. וירוח בחמתו אל האיש, וימיתהו אצל הבמה, וגם את הפקיד המית, ויתוץ את הבמה. ויקנא לתורת אלוהיו כאשר עשה פנחס לזמרי בן סלוא. (מקבים א ב כ"ד - כ"ז)

מקור 3: פילון האלכסנדרוני:

...עד שבא פינחס, בנו של הכהן הגדול. חרה לו מאד על המתרחש - כי היה בעיניו איום ונורא, שהם בה בעת את גופם וגם את נפשם, את זה לתענוג, את זו לעבירה ולעבודה זרה - והוא עשה מעשה נמרץ היאה לאיש המעלה. בראותו אחד מבני עמו זוכה וזכח ונכנס לבית זונה, מבלי לכבוש פניו בקרקע, ומבלי לנסות להיעלם מעיני הבריות, ואינו מסתיר, כמקובל את ביקורו, אלא מציג את הפקרותו לראווה בעזות פנים חסרת בושה, מתייהר בדבר המגוחך כבדבר נערץ. מרה לו נפשו מאד, נמלאה חמת צדק, והוא עט על השניים בעודם מתעלסים באהבים, והרגם, את המאהב ואת פילגשו, ואף קרע את רחמה משום ששימש לשכבת זרע אסורה. חוו במעשה אנשים מבין הדבקים בכיבוש היצר וביראת שמים, ועל פי פקודת משה עשו כדוגמתו... על ידי כך טיהרו את טומאת האומה בעונשם הנחרץ של האשמים והצילו את כל השאר שהוכיחו בעליל את נאמנותם ליראת שמים... אחרי שהושלמו הטהרות ביקש משה להעניק לבן הכהן הגדול, שנחלץ ראשון להגנת העם, את הפרס הראוי לו על גבורתו. אך קדמו האל, ובדברו נתן לפינחס את השלום, הטובה הגדולה מכול, שאין אדם מסוגל להעניקה; ונוסף על השלום - גם את סמכות הכהונה לו ולזרעו לנחלת עולם. (חיי משה א)

...או נתמלא רוח אלהים...ובלי שום חשש הרג את הגבר יחד עם האשה...מעשהו שבוצע לפתע בהתפרצות נלהבת, נתן לקח לאלפי המתכוננים לדברים האלה. לכן שיבח אלהים את עלילת הגיבור, שלבו נשאו ונדבו למהר לעשות, והעטירו במתנה כפולה, בשלום ובכהונה: בשלום, הועיל וגור, כי איש שיצא להיאבק למען כבוד האל, ראוי להנות מחיים בלא מלחמה; בכהונה, משום שהפרס ההולם ביותר איש ירא שמים, הוא הכהונה הנועדת לשירות האב, שהשיעבוד לו עולה לא רק על החרות אלא גם על המלוכה. (על החוקים לפרטיהם א)

ואמנם יוסף בורח - שכן צעיר הוא ואין בכוחו להיאבק עם הגוף המצרי ולנצח את התענוג. לא כן פינחס הכהן: כאשר הוא מקנא את קנאותו של ה' אינו בורח על מנת להשיג את ישועתו הפרטית, אלא הוא לוקח רומח בידו, היינו את רוח הקנאה, ולא נחה דעתו עד שהוא דוקר את המדיינית, היינו את התכונה המנודה מן המחול האלוהי. (אלגוריות החוקים ג)

מתוך כך קם הכהן ועבדו של מי שלבדו הוא טוב, פינחס, השולט על הנקבים והפתחים של הגוף, כדי שאף אחד מהם לא יקלקל - כי פרוש שמו הוא 'מחסום לפה'... (על צאצאי קין 182)

מקור 4: יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים

ולאחר שהודה זמרי בדברים אלה ⁹¹ על פשעו ועל פשעם של כמה אנשים אחרים שתק העם מפחד הדבר העומד להתרחש, כי ראה, שהמחוקק לא רצה להגדיל חובתו של האיש על-ידי ויכוח ישר: חושש היה, שמא יחקו רבים את הגידופים שבדבר אלה ויסעירו את ההמון. ובזה נתפזרה האספה. ואפשר שהיתה המזימה הרעה הליכה וגדלה עוד, אילולא הקדים זמרי למות. וכך היה הדבר: פנחס ⁹², אדם שעלה לבחינות על יתר הצעירים והיה מכובד על בני גילו מחמת דרגת אביו — בנו של אלעזר הכהן הגדול ⁹³ — היה מיצר מאוד על מעשהו של זמרי להיפרע ממנו במו ידיו לפני שתתגבר החוצפה, משום שלא נעשה, ולמנוע התפשטות הפשע ברבים, אם לא ייפרעו מאלה, שפתחו בו. ומאחר שהיה באומץ רוח ובכוח הגוף שלו במידה כזו, שברגע שנתקל בפורענות לא היה ממנה עד שהתגבר עליה ונתל נצחון, הלך ובא אל אהלו של זמרי והכה אותו בזבי בחרב והרגם. וכל הבחורים, שהיו נוטים אחרי מעשה גבורה ⁹⁴ ואוהבים היפה, חיקו את מעשהו הנועז של פנחס והרגו את אלה, שנמצאו חייבים מעשים כזמרי. חוטאים רבים נהרגו, איפוא, בגבורת ידם של האנשים האלה מתו במגפה, כי אלהים שלח בהם מחלה זו; וגם קרוביהם, שצריכים היו בעדט ועודדות למעשיהם, נחשבו לחוטאים בעיני אלהים ומתו. לא פחות מארבע עשר אלף איש ⁹⁵ אבדו (כך) מתוך השורות.

(קדמוניות היהודים, ספר רביעי, עמ' 124)

ומיעברו שבט ראובן וגד וגם האנשים אשר אתם משבט מנשה את הירדן, בנו מזבח על שפת הנהר ⁹⁶, מצבת זכרון לזירות הבאים לקרבת הדם עם היושבים מעבר מזה. וכששמעו האנשים מעבר הנהר מזה, (שגשבים) ששולחו אל בתיהם בני מזבח, ולא מתוך אותה הכוונה שהגיעה את השבטים להקימו, אלא לשם מהוכות והכנסת אלהי נכר, — נטו להאמין בדבר, וכיון שדברי רכילות אלה בעיניכם שבעבודת אלהים נתקבלו על דעתם, נטלו את כלי זיגם ואמרו לעבור את הנהר ולקדש מלחמה על אלה, שבנו את המזבח, ולענשם על המרתם את חוקי האבות. שכן נראה להם, שאכזר להם לשים לב לקרבת הדם או לכבודם של אלה, שהטילו על עצמם את האשמה, אלא לרצונם של אלהים ולצורת הקילוס ⁹⁷, הרצויה לנו, והתכוננו למלחמה מתוך רוגז, ואילו יהושע ואלעזר הכהן הגדול ומועצת הזקנים עצרו בהם ורעצו להם לבחון קודם כמלים את כוונתם של אלה ואם יווכחו, שאמנם כוונה רעה להם, אז (אך אז) יעלו עליהם בכלי-זין, וכן שלחו אליהם שליחים, את פנחס בן אלעזר ואחו עשרה אנשים מן המכובדים שבעברים, כדי לחקור, למה התכוננו בשעה שהקימו את המזבח על שפת הנהר בעברת אוחו, כשעברו איפוא את הנהר ובאו אליהם, כינסו אספה ופנחס עמד ואמר, שחטא גדול הם חוטאים משאפשר היה לפטרם בדברי מוסר ובהתראה לעתיד (בלכר), אף-על-פי-כן לא שמו (שולחיו) לב גודל הפשע עד כדי לחשוש מיד את כל-יהוה ולענשם בדיהם, אלא שיוו לנגד נביהם את קרבת הדם וגם זאת, שמא יוכלו בדברים להחזירם לתבונה ושלחו את ומשלחה, כדי, שלאחר שיודע לנו מה הניע אתכם לבנות את המזבח, לא נראה נמהרים בעלותנו בכלי-זין עליכם, שעשיתם את המזבח מתוך כוונה רצויה, וכדי שילחם מלחמת מצוה לאחר שיתחזרו, שהקובלנה נכונה היא, שכן לא נתקבל על דעתנו, שאתם, שהשיכלתם לדעת את רצונו של אלהים מתוך נסיונכם, והנכם שומעי חוקי, שנתן לנו בעצמי, תסכחו את אלהים עם פרידתכם מאהנו ובואכם לנחלתכם, שפלה בגורלכם בחסדו ובהשגחתו עלינו, והננו מתהננים לפניכם ביום בניכם ינשיכם, שלא תפילו עלינו הכרז של מלחמה, התיעצו מתוך מהשבה, שהייתם אתם וחיותן של הגופות היקרות לכן ביותר נתונות בידי האספה הזאת והגיעו בנפשכם, שמוטב להיות מנוצח בדברים מלעמוד ולחכות לנסיגת (המר) של מעשים, ולחטית ⁹⁸.

לאחר שדיבר פנחס בדברים רבים כל כך התחילו ראשי האספה וההמון ⁹⁹ ללמוד סגרי גריה על עצמם בגלל ההאשמות שטפלו עליהם, ...

ופנחס שיבח אותם על דבריהם אלה (וחזר) ובא אל יהושע וסיפר להם את טענותיהם של הללו, ויהושע שמח, שלא יהיה עוד שום הכרח להם לגייס צבא

מקור 5: ההלכה התנאית הקדומה

הגונב את הקסוה [כלי מקדש] והמקלל בקוסם [מקלל ה' בעבודה זרה] והבועל ארמית קנאין פוגעין בו. כהן ששמש בטומאה אין אחיו הכהנים מביאין אותו לבית דין אלא פרחי כהונה מוציאין אותו חוץ לעזרה ומפציעין את מוחו בגזירין... (מ' סנהדרין ט, ו)

כי אתא רב דימי אמר: בית דינו של חשמונאי גזרו: הבא על הנכרית חייב עליה (ב' סנהדרין פב ע"א)

מקור 6: ההלכה התנאית המאוחרת:

הבועל ארמית תני רבי ישמעאל זה שהוא נושא גויה ומוליד בנים מעמיד אויבים ממנה למקום. כתיב וירא פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן מה ראה? ראה את המעשה ונזכר להלכה הבועל ארמית הקנאים פוגעין בהן. תני שלא ברצון חכמים ופינחס שלא ברצון חכמים. (יר' סנהדרין ט: ז כז, ע"ב)

מקור 7: ההלכה התלמודית

ישראל הבא על העובדת כוכבים – הלכה למשה מסיני היא (ב' עבודה זרה לו ע"ב)

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הבא לימלך – אין מורין לו.

ולא עוד אלא, שאם פירש זמרי והרגו פנחס – נהרג עליו.

נהפך זמרי והרגו לפנחס – אין נהרג עליו, שהרי רודף הוא. (ב' סנהדרין פב ע"א)

מקור 8: הדרשות התלמודיות על מעשה פינחס:

א. ויאמר משה אל שפטי ישראל והרגו איש אנשיו הנצמדים לבעל פעור. הלך שבטו של שמעון אצל זמרי בן סלוא, אמרו לו: הן דנין דיני נפשות, ואתה יושב ושותק? מה עשה – עמד וקיבץ עשרים וארבעה אלף מישראל, והלך אצל כובי, אמר לה: השמיעי לי – אמרה לו: בת מלך אני, וכן צוה לי אבי: לא תשמעי אלא לגדול שבהם. אמר לה: אף הוא [=אני] נשיא שבט הוא, ולא עוד אלא שהוא [=אני] גדול ממנו, שהוא שני לבטן והוא [=ואני] שלישי לבטן. תפשה בבלוריתה, והביאה אצל משה. אמר לו: בן עמרם! זו אסורה או מותרת? ואם תאמר אסורה – בת יתרו מי התירה לך? נתעלמה ממנו הלכה, געו כולם בבכיה, והיינו דכתיב "המה בכים פתח אהל מועד". וכתוב, "יורא פנחס בן אלעזר", מה ראה? – אמר רב: ראה מעשה, ונזכר הלכה. אמר לו: אחי אבי אבא, לא כך לימדתי ברדתך מהר סיני: הבועל את הנכרית קנאין פוגעין בו – אמר לו: קריינא דאגרתא איהו ליהוי פרוונקא [=שליח האגרת הוא יקראנה] ושמואל אמר: ראה שאין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' – כל מקום שיש חילול השם – אין חולקין כבוד לרב. רבי יצחק אמר רבי אליעזר: ראה שבא מלאך והשחית בעם. ויקם מתוך העדה ויקח רמח בידו – מיכן שאין נכנסין בכלי זיין לבית המדרש. (ב' סנהדרין פב ע"א)

ב. אמר רבי יוחנן: ששה נסים נעשו לו לפנחס: אחד – שהיה לו לזמרי לפרוש ולא פירש, ואחד – שהיה לו לדבר ולא דבר, ואחד – שכוון בזכרותו של איש ובנקבותה של אשה, ואחד – שלא נשמטו מן הרומח, ואחד – שבא מלאך והגביה את המשקוף, ואחד – שבא מלאך והשחית בעם.

בא וחבטן לפני המקום, אמר לפניו: רבונו של עולם, על אלו יפלו עשרים וארבעה אלף מישראל? שנאמר ויהיו המתים במגפה ארבעה ועשרים אלף, והיינו דכתיב ויעמד פינחס ויפלל, אמר רבי אלעזר: ויתפלל לא נאמר, אלא ויפלל – מלמד כביכול שעשה פלילות עם קונו.

בקשו מלאכי השרת לדחפו, אמר להן: הניחו לו, קנאי בן קנאי הוא, משיב חימה בן משיב חימה הוא.

התחילו שבטים מבזין אותו: ראיתם בן פוטי זה, שפיטם אבי אמו עגלים לעבודה זרה, והרג נשיא שבט מישראל! בא הכתוב ויחסו: פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן. אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: הקדם לו שלום, שנאמר לכן אמר הנני נותן לו את בריתי שלום. וראויה כפרה זו שתהא מכפרת והולכת לעולם. (שם, שם ע"ב)

אמר רבי יודה בר פזי ביקשו לנדותו אילולי שקפצה עליו רוח הקודש ואמרה והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם וגוי (ירושלמי סנהדרין ט: ז כז ע"ב)

ג. ארבעה הן שתבעו שלא כהוגן, לשלשה ניתן להם כהוגן ולאחד ניתן לו שלא כהוגן... יפתח שאל שלא כהוגן והשיבו הקב"ה שלא כהוגן, שאל שלא כהוגן שני וידר יפתח נדר ליימי ויאמר וגוי והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי וגוי, אמר לו הקב"ה אילו יצא גמל אחד חמור אחד או כלב אחד הייתה מעלהו לי לעולה, מה עשה לו הקב"ה, והשיבו שלא כהוגן וזימן לו את בתו הה"ד ויבא יפתח המצפתה אל ביתו וגוי. ויהי כראותו אותה ויקרע את בגדיו... ולא היה שם פינחס שהיה מתיר לו את נדרו? אלא פינחס אמר הוא צריך לי ואני הולך אצלו, ולא עוד אני כהן גדול בן כהן גדול ואני הולך אצל עם הארץ ויפתח אמר אני ראש קציני ישראל ואני הולך אצל פינחס, בין דין לדין אבדה הנערה ה"ה דבריתא אמרין בין חיתא למחבלתא אול ברא דרבינתא, ושניהם נענשו בדמה, יפתח מת בנשילת אברים, בכל מקום שהיה הולך היה אבר נישול ממנו והיו קוברים אותו שם הה"ד וימת יפתח ויקבר בעיר גלעד בעיר גלעד אין כת' אלא בעיר גלעד, פינחס ניטלה ממנו

רוח הקודש הה"ד פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן נגיד היה עליהם נגיד הוא עליהם אין כת' אלא היה עליהם לפניו וי"עמו. (בראשית רבה ס, יג – יד עמ' 642 – 643)

מקור 9: פינחס בדרשה מאוחרת

יפתח הגלעדי נדר (נדר) דבר שלא כהוגן להעלות את בתו על גבי מזבח, נתקבצו עליו אנשי אפרים לעשות עימו מריבה גדולה, היה לו לפינחס שיאמר לה, להתיר לו נדרו לא באתם אליו, לעשות מריבה באתם אליו, לא מיחה בבני אפרים, ולא התיר לו את נדרו ליפתח... ומי הרג את כל אלה, אמור, לא הרג אותן אלא פינחס בן אלעזר, שהיה ספק בידו למחות ואינו מוחה, להפר לו נדרו ליפתח ולא התיר לו, ולא פינחס בלבד, אלא כל מי שהוא ספק בידו למחות ואינו מוחה, להחזיר את ישראל למוטב ואינו מחזיר, את הדמים הנשפכין לישראל אינן נשפכין אלא על ידיו. (סדר אליהו רבה יב, עמ' 55)

פעולת הקנאות 'הבוועל ארמית קנאים פוגעים בו' היא הלכה ואין מורין כן. אין היא יכולה להתבצע אלא בכוונה שלמה, טהורה ונקיה מכל פניה אישית. הכרח שלא יהיה מעורב בה כל ניצוץ של רציחה, שהרי היא נעשית שלא על פי בית דין השוקל דיני נפשות, שלא ע"פ עדים, ורק בשעת מעשה, וכל כולה רק במטרה לבער את הרע לשם שמים. רק בתנאים אלה נהפך המעשה האסור, המטמא, למעשה מותר, למעשה קדוש. השבטים שביזו את פינחס חשדו שאין הוא נקי מפניות פרטיות, שאין הוא ראוי לדרגה של 'הלכה ואין מורין כן'. סבורים היו שייחוסו המשפחתי מצד אמו, זו שאביה פיטם עגלים לעבודה זרה, אינו מאפשר קנאות טהורה, זו הנזקקת לכוונה שלמה ואמיתית. מורשת אבות כזו עשויה להפריע למעשה כל כך מורכב, הכרוך באיזון דק מן הדק, של דחיית לאו של "לא תרצח", של איסור כל כך חמור, שאמור להפך לקדושה כל כך נאצלת. (הרא"ה קוק, שמועות ראייה, פרשת פינחס, עמ' 23)

מתוך המעשה של הריגת אדם בגלל קנאות דתית, עלול האדם להגיע לידי מצב של אטימות רגשית לגבי הרג, ופינחס הוצרך לברכה מיוחדת מאת ה', כדי שמעשה הקנאה שעשה לשם שמים, לא יהפוך אותו עצמו לרשע, שהרי הגבול בין מעשה שפיכות דמים לשם שמים, לבין שפיכות דמים מתוך פורקן ליצרים שבאדם, עלול להיטשטש... גם פינחס וגם אליהו עשו את אשר עשו משום דבקותם בה', ולא משום ששנאו את החוטאים, שהרי אדם המקנא קנאת ה' צבאות משום שנאתו את הרשעים, בכך למעשה, לא את ה' הוא עובד, אלא הוא מופעל ומושפע על-ידי יצרו ודחפיו ולסיפוקו העצמי, ואין בכך מאומה משום קנאה לה' שהיא במקרה זה הונאה עצמית. (י.ליבוביץ: שבע שנים של שיחות על פרשת השבוע, עמ' 730)